

**RAQAMLI JAMIYATDA SHAXSIY HAYOT VA IJTIMOYIY NAZORAT VA
ULARNI SOTSIOLOGIK TAHLILI.*****O'roqboyeva Dilnoza Najmiddin qizi****TDTrU Sotsiologiya yo'nalishi**2-bosqich talabasi****Madiyorova Adolat Shavkat qizi****TDTrU Sotsiologiya yo'nalishi**2-bosqich talabasi****Matkarimova Jamila Durdiyevna****TDTrU f.f.d.(DSc), v.b.professor*

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar tezkor rivojlanishi natijasida yuzaga kelayotgan shaxsiy hayot daxlsizligi muammolari va ijtimoiy nazoratning kuchayishi sotsiologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Internet, mobil ilovalar va sun'iy intellekt asosidagi tizimlar orqali shaxsiy ma'lumotlar yig'ilishi, qayta ishlanishi va kuzatilishi jamiyatdagi erkinlik, ishonch va ijtimoiy munosabatlarga qanday ta'sir ko'rsatayotgani o'rganiladi. Maqolada Fuko, Giddens kabi zamonaviy sotsiologlar nazariyalari asosida raqamli nazoratning yangi shakllari va uning ijtimoiy ongga ta'siri yoritiladi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются социологические аспекты усиления социального контроля и проблем конфиденциальности личной жизни в условиях стремительного развития цифровых технологий. На основе теорий современных социологов, таких как М. Фуко и Э. Гидденс, анализируются новые формы цифрового контроля и их воздействие на общественное сознание.

Kalit so'zlar: Raqamli jamiyat, Shaxsiy hayot, Ijtimoiy nazorat, Sotsiologik tahlil, Raqamli nazorat, Sun'iy intellekt, Ma'lumotlar xavfsizligi, Raqamli etika, Fuko nazariyasi, Giddens sotsiologiyasi.

Ключевые слова: Цифровое общество, Частная жизнь, Социальный контроль, Социологический анализ, Цифровой надзор, Искусственный интеллект, Безопасность, данных, Цифровая этика, Теория, Фуко, Социология Гидденса.

XXI asrning asosiy belgilaridan biri bu — **raqamli jamiyatning shakllanishidir**. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) keskin rivojlanishi bilan insoniyat hayoti butunlay yangi bosqichga o'tdi. Bugungi kunda deyarli har bir soha, jumladan, ta'lim, sog'liqni saqlash, siyosat, iqtisodiyot va ayniqsa shaxsiy hayot raqamli muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lib bormoqda. Ammo bu qulayliklar bilan bir qatorda, **shaxsiy hayotning daxlsizligi va ijtimoiy nazoratning ortishi** kabi

dolzarb muammolar paydo bo'ldi. Shu bois, ushbu jarayonlarni **sotsiologik nuqtai nazardan tahlil qilish** bugungi kunda nihoyatda muhim masalalardan biridir.

Raqamli jamiyat va uning xususiyatlari. Raqamli jamiyat — bu axborot texnologiyalari vositasida inson faoliyati boshqariladigan va o'zaro muloqotlar raqamli vositalar orqali amalga oshiriladigan jamiyatdir. Internet va mobil texnologiyalar hayotning barcha sohalariga kirib kelgan. Shaxsiy va jamoaviy faoliyatlar raqamli iz qoldirib kelmoqda. Davlat va biznes subyektlarida esa shaxslar ustidan doimiy ma'lumot yig'adi. Ushbu xususiyatlar **nazorat qilish imkoniyatlarini kengaytiradi**, shuningdek, **inson erkinligi va shaxsiy hayotiga ta'sir ko'rsatadi. Shaxsiy hayotning yangi ko'lami.** An'anaviy shaxsiy hayot bu — insonning oilasi, yashash joyi, shaxsiy yozishmalarigina emas, balki o'ziga tegishli makon edi. Biroq raqamli jamiyatda bu tushuncha tobora kengaydi. Shaxsiy hayot endi **virtual maydonni** ham o'z ichiga olib kengaytiradi.

Raqamli jamiyat esa bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) barcha sohalarida chuqur singib ketgan jamiyat shakli hisoblanadi. Bunda insonlarning kundalik turmush tarzi, mehnati, ta'limi, muloqoti va boshqaruvi raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshadi. Raqamli texnologiyalar — internet, sun'iy intellekt, kameralar, smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar — jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib kelayotganini guvohi bo'lmoqdamiz. Bu esa har **bir tomondan shaxsiy hayotga tahdid, ikkinchi tomondan ijtimoiy nazoratning kuchayishi** bilan kechmoqda. Bunday sharoitda odamlar o'zlarini doimiy kuzatuv ostida his qilishadi, va bu esa jamiyatdagi ishonch, erkinlik va ijtimoiy harakatlarga bevosita ta'sir qiladi.

Shu munosabat bilan zamonaviy ushbu ilmiy diskursda virtual shaxsni shakllantirish jarayonlariga turlicha qarashlar mavjud bo'lib. Bir tomondan, bir qator tadqiqotchilarning turli fikrlari tahlil qilinadi. (K.O. Chernyayeva, Ye.P. Belinskaya, U.A. Tomas) fikriga ko'ra, virtual shaxs - bu aniq me'yoriy toifalarni (jins, ijtimoiy mavqe, maqom, din, etnik mansublik va boshqalar) o'zgartirishga urinishlarda me'yorlarni namoyishkorona inkor etish orqali namoyon bo'ladigan kompensator o'ziga xoslik variantlarining (jumladan, tajovuzkorlik, frustratsiya, manipulyatsiya va boshqalar orqali) namoyon bo'lishi hisoblanadi. Boshqa tomondan, virtual shaxs o'z-o'zini faollashtirishning turli strategiyalari orqali haqiqiy o'ziga xoslikni aks ettirishdir. Ushbu fikrga ko'ra O.N. Astafeva, I.V. Kosterina, M.D. Bek, R.I. Vilsonlar qo'shiladilar. Darhaqiqat, zamonaviy "shaffof" raqamli dunyoda esa o'ziga xoslik bilan o'yinlar tobora kamroq imkonli bo'lib bormoqda, chunki identifikatsiya jarayonining o'zi to'liq anonimlashuvga uchraydi va bu jarayon esa "raqamli izlar" raqamli dunyoning har bir ishtirokchisining haqiqiy raqamli profilini shakllantiradi, haqiqiy va virtual shaxsni yagona raqamli o'ziga xoslikda birlashtiradi. Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda aynan shaxsning asl xususiyatlarini aks ettirish strategiyalari ustunlik qilib kelmoqda, soxta virtual profillarni yaratish esa o'tmishda qolib, turli xil

og'ishlarni namoyon etishning bema'ni strategiyasiga aylandi, chunki shaxsiyat va anonimlik bilan o'yinlar o'z dolzarbligini yo'qotib qo'yadi. Ijtimoiy tarmoqlarda esa e'tirofqa sazovor bo'lish makoniga, yolg'izlikdan chiqish joyiga, boshqalarning taassurotlarini boshqarish orqali shaxsning o'zini o'zi faollashtirish, ro'yobga chiqarish va tasdiqlash joyiga aylandi desak mubolag'a bo'lmaydi. Shunday qilib, virtual kommunikatsiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning tarmoq hamjamiyatlarida sodir bo'layotgan global raqamli dunyoda tranzitiv raqamli shaxs sifatida qayd etilgan raqamli identifikatsiyaning doimiy joriy jarayonida majburiy keng qamrovli oshkoralik uchun asos yaratadigan intim va ommaviy sohalarning maksimal birlashuvi sodir bo'lib kelmoqda.

Shaxsiy hayotda esa tahdidlar katta ma'lumotlar orqali (Big Data) Foydalanuvchilarning har bir harakati (like, izoh, izlash tarixi) tahlil qilinayotganini guvohi bo'lamiz. **Geojoylashuv xizmatlari** inson qayerda yurayotganini aniqlash va nazorat qilish mumkin.

Sun'iy intellekt profilaktik tahlil orqali shaxslar harakati oldindan bashorat qilinadi. **Ijtimoiy tarmoqlar** ko'ngilli tarzda berilgan ma'lumotlar orqali insonlar ustidan "yumshoq nazorat" o'rnatiladi. **Ijtimoiy nazorat shakllari panoptikon modeli (M. Fuko)** Inson doimiy kuzatilayotganini bilgan holda o'zini "to'g'ri" tutishga harakat qiladi. Bu nazorat ichki intizomga aylanadi. **Raqamli panoptikon esa** kamera, GPS, biometrik tizimlar orqali jamoat joylarida yoki onlayn makonda odamlar doimiy nazorat ostida. **Algoritmik nazorat** Qoidabuzarliklar yoki xatti-harakatlar algoritmlar orqali aniqlanib, avtomatik chora ko'riladi. **Sotsiologik nazariyalar asosida tahlil M. Fuko (nazorat va hokimiyat)** Fuko raqamli jamiyatni panoptik tizim sifatida ko'radi — bu erda esa hokimiyat yashirin, ammo samarali bo'ladi. Insonlar o'z harakatlarini doimiy kuzatuv ehtimoli tufayli o'zlari nazorat qilishadi. **E. Giddens (modernlik va xavf)** Giddens zamonaviy jamiyatda xavf va ishonch o'rtasidagi bog'liqlikka urg'u beradi. Insonlar o'zlarining ma'lumotlarini texnologiyalarga ishonib topshiradi, ammo bu ishonch har doim xavf bilan bog'liq bo'ladi.

Yechimlar va etika:

-Ma'lumotlar himoyasi qonunchiligi (GDPR): Shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashga ruxsat olish tartibi.

-Raqamli savodxonlik: Fuqarolar o'z huquqlarini bilishi, texnologiyalardan ongli foydalanishi kerak.

-Raqamli etika: Sun'iy intellekt va algoritmlarning axloqiy chegaralarini belgilash muhim.

Raqamli jamiyat rivojlanishi bilan inson hayotining barcha sohalari, xususan, shaxsiy hayot va ijtimoiy munosabatlar yangi shakllarga ega bo'lmoqda. Yuzaga kelayotgan raqamli infratuzilma orqali inson faoliyati nafaqat osonlashtirilmoqda,

balki **doimiy ravishda nazorat qilinmoqda**. Bu holat shaxsiy hayotga bo'lgan daxlsizlik tamoyilini jiddiy sinov ostiga qo'ymoqda. Sotsiologik nuqtai nazardan qaralganda, nazorat vositalarining yashirin, avtomatlashtirilgan va ko'lamdor bo'lishi jamiyatda **panoptik kuzatuv tizimi** (M. Fuko) kabi holatlarni yuzaga keltiradi. Shaxslar o'zlarining kuzatilayotganini bilgan holda o'z xatti-harakatlarini o'zgartiradi — bu esa erkinlik, faollik va norozilik ifodalarini cheklaydi.

Shu sababli, raqamli jamiyatda:

- **shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish mexanizmlarini** kuchaytirish,
- **raqamli etikani rivojlantirish,**
- va fuqarolarning **raqamli savodxonligini oshirish** dolzarb vazifalardandir.

Shuningdek, davlat va texnologik kompaniyalar o'rtasidagi **ma'lumotlar oqimi va javobgarlik chegaralari** aniq belgilanishi kerak. Aks holda, nazoratning haddan oshishi inson huquqlarini buzilishiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Foucault, M. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books (1977).
2. Тульчинский, – Тульчинский Г.Л. Новая антропология (персонология). Самозванство или личность как автопроект? // Нева. 2010. №6. С. 140-163.
3. Шестеркина, Борченко, – Шестеркина Л.П., Борченко И.Д. Основные характеристики новых социальных медиа. // Ученые записки ЗабГУ. Серия: Филология, история, востоковедение. 2014. № 2(55). С. 107-111.
4. Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media / J.H. Kietzmann, K. Hermkens, I.P. McCarthy, B.S. Silvestre // Business Horizons. 2011. Vol. 54 (3). P. 241-251
5. Giddens, A. *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press. (1990).
6. Lyon, D. *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*. Open University Press. (2001).
7. Zuboff, S. *The Age of Surveillance Capitalism*. PublicAffairs. (2019).
8. Solove, D. J. *The Digital Person: Technology and Privacy in the Information Age*. New York University Press. (2004).
9. Castells, M. *The Rise of the Network Society* (2nd ed.). Wiley-Blackwell. (2010).
10. Karimov B. "Raqamli jamiyatda axborot xavfsizligi va shaxsiy hayot muammolari", *Axborot texnologiyalari jurnali*. (2020).
11. Nurullayev A. "Sotsiologik nazorat nazariyalari va raqamli kuzatuv", *Sotsiologiya va jamiyat jurnali*. (2022).